

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 336:340.130.5

Л.А. Музика,
кандидат юридичних наук, доцент

МІЖГАЛУЗЕВА КАТЕГОРІЯ “ГРОШІ” У СФЕРІ ЦИВІЛЬНО- ТА ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті на прикладі регулювання суміжних грошових відносин у цивільному і фінансовому праві розкривається сутність зв'язку цивільно- та фінансово-правової політики.

Ключові слова: політика, цивільно-правова політика, фінансово-правова політика, гроші.

В статті розкривається сутність зв'язку громадянсько- та фінансово-правової політики на прикладі регулювання суміжних грошових відносин у громадянському і фінансовому праві.

Ключевые слова: политика, гражданско-правовая политика, финансово-правовая политика, деньги.

Paper reveals the essence of the connection of civil and financial legal policy on the example of the regulation of related monetary relations in civil and financial law.

Keywords: politics, civil legal policy, financial legal policy, money.

Аналіз міжгалузевих проблем вітчизняного законодавства в контексті цивільно-правової та фінансово-правової політики є одним зі шляхів дослідження взаємозв'язку цих видів правової політики.

Нині, досліджуючи публічні види правової політики, у тому числі й фінансово-правову, необхідно брати до уваги зміни у взаємовідносинах між державою та особою. В українському суспільстві поволі відбувається переосмислення суті та соціального призначення багатьох правових явищ. Відповідно до Конституції України кардинально змінено вектор відносин “держава – людина”. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, основних напрямів її політики та перевагу цивілізованих способів вирішення конфліктів.

Зазначений процес триває в нашій державі вже не перший рік, однак характеризується системною нестабільністю і коливаннями то в бік посилення повноважень держави у приватних відносинах, то в бік формального розширення прав людини. І саме правовій політиці, і, передусім, – цивільно-правовій політиці, відведено роль фундаментального обґрунтування балансу участі держави та інших публічних владних суб'єктів у приватних відносинах і пошуку механізмів їх відповідальності за порушення принципу горизонтального, рівного характеру цих відносин.

У вітчизняній та зарубіжній літературі різноманітним аспектам правової політики взагалі та дослідженню окремих її видів приділено значну увагу, зокрема, у працях таких вчених, як: В.І. Борисов, Є.В. Вавілін, Є.В. Лащук, Н.О. Лопашенко, О.В. Минькович-Слободяник, О.В. Малько, А.А. Музика, О.Ю. Рибаків, В.І. Семчик, В.Д. Сидор, Р.О. Стефанчук, П.Л. Фріс, М. В. Шульга. Фінансово-

правову політику досліджено, наприклад, такими вченими, як: Л.К. Воронова, Л.С. Дмитренко, М.В. Карасьова, Д.Є. Кошель, Ю.О. Крохіна, С.В. Мирошник, О.А. Музика-Стефанчук, І.В. Рукавишникова, Л.В. Трофімова, Н.Л. Шарандіна. На жаль, стверджувати про аналогічний рівень розробки цивільно-правової політики немає підстав. Утім, категорія “гроші” широко досліджується як у цивільній, так і у фінансовій правовій доктрині, а також представниками економічних наук. Серед них: Є.О. Алісов, І.А. Безклубий, Т.В. Боднар, А.С. Гальчинський, О.А. Лукашов, Л.А. Лунц, Л.О. Новосьолова, Г.Ф. Шершеневич.

Будь-який вид правової політики є результатом теоретичних узагальнень та висновків відповідної галузевої науки. І цивільно- та фінансово-правова політика не є винятком.

У сучасному цивільному та фінансовому праві існують численні неузгодженості щодо розуміння багатьох правових категорій [1]. Вирішення цих термінологічних проблем можливе лише за комплексного підходу до визначення зазначених категорій. А саме з урахуванням специфіки та наукових доробок відповідних правових доктрин.

Метою цієї статті є аналіз грошей як міжгалузевої категорії, що має проілюструвати зв'язок зазначених у назві статті видів правової політики. При цьому ми не претендуємо на власне визначення поняття “гроші”. Наразі важливим для нас є відповідь на питання, чи існує потреба в його легальній дефініції, визначення сутності грошей як міжгалузевого поняття в контексті цивільно- та фінансово-правової політики.

Зв'язок цивільного та фінансового права як галузей права пояснюється, зокрема, дещо схожим предметом їх правового регулювання – майновими та грошовими відносинами. Звичайно, із застосуванням цілком різних методів правового регулювання. Відмінність між цими відносинами, як вірно зазначає Я.М. Шевченко, є суттєвою [2, с. 129]. Проте об'єкти (як-то гроші чи майно) все-одно залишатимуться об'єктами правовідносин, незалежно від того, чи це приватні, чи публічні відносини.

Для визначення можливості та меж використання приватноправових конструкцій у сфері публічно-правового, зокрема фінансового, регулювання, необхідно враховувати, що ці правовідносини за своєю природою є майновими. Окрім єдиної економічної природи, цивільні та фінансові майнові правовідносини об'єднує й наявність матеріального об'єкта. У цивільних правовідносинах як товарно-грошових в якості останнього виступає товар, тобто продукт, призначений для обміну, а в фінансових правовідносинах матеріальним об'єктом є фінансові ресурси, тобто матеріальні блага, призначені не для обміну, а для безеквівалентного руху [3, с. 205].

Поняття “майнові відносини” поширюються на товарно-грошові цивільні відносини та на фінансові відносини як на взаємозалежні види економічних відносин. Тому, як логічно припускає М.В. Карасьова, парадигма розвитку майнових фінансових правовідносин багато в чому буде схожа з парадигмою розвитку цивільних правовідносин. Іншими словами, вважає науковець, майнові правовідносини, незалежно від сфери їх виникнення, а через їх уніфікований об'єкт – матеріальне благо, мають в основі свого розвитку одну й ту саму логіку [3, с. 205].

Майно, робота, послуги, які практично виступають товаром, котрий купується за бюджетні кошти, – це об'єкт бюджетних правовідносин (у межах відносин бюджетного процесу на стадії виконання бюджетів за видатками). Водночас це об'єкт цивільних правовідносин, оскільки розпорядник бюджетних коштів укладає

договір, є постачальником, надавачем послуг тощо, який через дію норм бюджетного законодавства є одержувачем бюджетних коштів, а за цивільним законодавством – контрагентом. Саме тому в контексті нашого дослідження потребує висвітлення питання грошей і майнових відносин у їх приватному та публічному правовому регулюванні.

У чинному законодавстві України не існує визначення поняття “гроші”. Навряд чи можна визнати за легальне визначення поняття грошей, згаданих у ч. 1 ст. 192 ЦК України. У ній у загальних рисах лише передбачено, що законним засобом, обов’язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України є грошова одиниця гривня. Як бачимо, у зазначеній статті не названо жодної з ознак, що притаманні грошам як об’єкту цивільних прав.

Не дає легального визначення аналізованого поняття й Конституція України, фінансове та банківське законодавство, де передбачається назва грошової одиниці України, визначаються форми, у яких гроші функціонують в країні, перелічуються види використовуваних у обігу грошових знаків тощо.

Категорія грошей широко досліджується економічною [4] та юридичною науками [5]. Протягом багатьох років фахівці у різних галузях економіки та права не полишають спроб вивести універсальне визначення поняття грошей. Наведемо лише декілька прикладів наукових міркувань щодо вирішення зазначеної проблеми.

Свого часу Л.А. Лунц, досліджуючи питання грошей в цивільному праві, зазначав, що “для юридичної теорії постає завдання дати визначення правового поняття грошей, яке б усувало прогалини чинного закону”. Однак згодом вчений дійшов висновку про те, що наука цивільного права може ґрунтуватися лише на понятті грошей, яке розкривається в економіці [6, с. 23].

З позиції цивільного права, вважає Л.О. Новосьолова, питання про поняття грошей, їх природу та роль в економіці не належать до сфери юридичної науки, але при цьому науковець підкреслює, що врахування понять, опрацьованих економічною наукою, є необхідним. Адже лише ґрунтуючись на цьому аналізі, можна виявити особливості грошей як об’єкта цивільних правовідносин [7, с. 5]. Подібну позицію щодо цього питання висловлює О.М. Олейник, на думку якої, “правове розуміння сутності грошей може й повинне спиратися насамперед на їх економічне розуміння, оскільки гроші передовсім – це економічне поняття. Проте у правовому аналізі діють деякі обмеження, що визначають правовий зміст грошей” [8, с. 17].

О.А. Лукашов досліджує аналізовану категорію з позиції фінансового права. І, зокрема, вважає, що в теорії фінансового права одним з найважливіших принципів фінансової діяльності держави є принцип єдності фінансової політики і грошової системи. Складність грошей як об’єкта теоретичного дослідження передбачає, на думку вченого, багаторівневу структуру підходів до визначення сутності цього феномена. Головною причиною є те, що вони поєднують у собі два основні аспекти – соціально-економічний і правовий [9, с. 3, 13].

А. Самсонова, досліджуючи розрахунки в податковій та бюджетній сферах [10], дійшла висновку, що “функції грошей у фінансовому праві є відмінними від функцій грошей в цивільному праві. У фінансовому праві яскраво виявляє себе інформаційна функція безготівкових грошей. У приватному праві інформаційну функцію виконує ціна. Інформаційна функція грошей у фінансовому праві на макрорівні дає уявлення про ефективність механізму державного регулювання у сфері оподаткування, а на мікрорівні дозволяє виявити цілу низку фактів: несплати податків, неправильного обрахування податків, несвоєчасної сплати податків тощо.

Інформаційна функція безготівкових грошей – це загальнонаціональна, позадержавна функція грошей у фінансовому праві” [11, с. 291].

Варто зазначити, що існує також точка зору про те, що взагалі недоцільно давати визначення поняття грошей. Так, К. Полан’ї вважає, що гроші – це недостатньо уніфікована система, пошук мети якої заводить у безвихідь. Цим пояснюються численні марні спроби визначити “характер і суть” грошей. Ми повинні задовольнятися перерахуванням цілей, до яких відносять кількісні предмети, які зазвичай називаються грошима. К. Полан’ї, представляючи інституціональний напрям у теорії грошей, підкреслює, що гроші можуть бути пояснені тільки інституціонально, а не виведені концептуально [12].

Підтримуємо думку, висловлену в юридичній літературі (наприклад, Є.О. Алісов, Л.А. Лунц, Ю.А. Ровинський, С.Д. Ципкін) [13], про те, що категорія “гроші” включає два поняття: 1) гроші, як їх слід розуміти у спеціальному економічному розрізі; 2) поняття грошей, загального для права й економічної науки. Дійсно, юридична дефініція поняття грошей не може формулюватися без урахування їх економічного змісту. Адже у такому разі матиме місце фікція, а її втілення у практиці правового регулювання, безперечно, негативно вплине на економічну систему суспільства.

Підсумовуючи наведені позиції щодо доцільності або недоречності законодавчого закріплення визначення поняття грошей, зазначимо, що ця проблема давно вийшла за рамки суто теоретичної. Сміливо можемо констатувати, що реалізація у правозастосовній та судовій практиці багатьох юридичних конструкцій, передбачених нормативними актами, безпосередньо залежить від правильного розуміння терміна “гроші”. Йдеться про визначення таких понять як “грошові розрахунки”, “кошти”, “грошові зобов’язання” тощо. Зокрема, вельми складною видається проблема визначення категорії “*розрахунки в грошовій формі*”. Загальновідомо, що застосування на практиці різного розуміння одних і тих самих правових категорій може мати істотні негативні наслідки. Зазначена проблема властива не лише Україні, а й іншим державам, і навіть їх об’єднанням. Проілюструємо це на прикладі, що мав місце при застосуванні законодавства Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС). Неоднозначною була відповідь на запитання: чи можуть бути застосовані правила щодо вільного переміщення товарів до грошового обігу, чи він підлягає спеціальному регулюванню? Йшлося про конфліктну ситуацію, що склалася в рамках ЄЕС внаслідок порушення Великобританією експортно-імпортних обмежень щодо операцій із випущеними до 1947 р. монетами й зливками з дорогоцінних металів (золота і срібла) та їх сплавів. Рішення Європейського суду по суті спору визначило, що гроші не є товаром, а отже, при їх переміщенні не можуть застосовуватися кількісні обмеження й заходи, передбачені статтями 30–34 Маастрихтського договору. У цьому рішенні суду на особливу увагу заслуговує диференційований підхід щодо розмежування грошей і товарів. В його основу покладено критерій віднесення розглянутих предметів до *legal tender* (законних платіжних засобів). Судом було виділено три групи монет залежно від зазначеної вище ознаки:

1) монети, які все ще є за своєю природою законним платіжним засобом;

2) за наявності сумніву в приналежності монет до *legal tender* варто мати на увазі, що на грошових ринках країн-членів ЄЕС вони вважаються еквівалентом валюти і тому їх передача являє собою грошовий рух;

3) монети, що були випущені до 1947 року і не були *legal tender*, можуть бути віднесені до товарів [14, с. 5, 6].

Зазначений приклад є ще одним підтвердженням того, що економісти та юристи вкладають різний зміст у поняття “гроші” і це створює певні труднощі на практиці. Поза сумнівом, ця ситуація потребує компромісного вирішення шляхом спільного розроблення вченими у галузі економіки та правознавства уніфікованого визначення, прийняттого для обох доктрин.

Гроші можуть бути самостійним предметом деяких цивільно-правових договорів, а саме: позики (ст. 1046 ЦК України), позички (ст. 827 ЦК України), кредиту (ст. 1054 ЦК України), дарування (ст. 717 ЦК України), зберігання (ст. 936 ЦК України) та ін.

Стосовно легального визначення поняття “грошове зобов’язання” слід зазначити, що воно міститься у ст. 1 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 14 травня 1992 року в редакції Закону від 30 червня 1999 року [15]. Це зобов’язання боржника заплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України. При цьому до складу грошових зобов’язань боржника не зараховуються недоїмка (пеня та штраф), визначена для дати подання заяви до господарського суду, а також зобов’язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров’ю громадян, зобов’язання з виплати авторської винагороди, зобов’язання перед засновниками (учасниками) боржника – юридичної особи, що виникли внаслідок такої участі, зобов’язання боржника – фізичної особи-підприємця, що виникли безпосередньо у фізичної особи на підставах, не пов’язаних зі здійсненням таким боржником підприємницької діяльності. На жаль, ЦК України не містить визначення поняття грошового зобов’язання, що, як вірно наголошує Т. В. Боднар, може призвести до різного розуміння цього виду зобов’язань у комерційній та судовій практиці [16, с. 110] .

Дійсно, зміст легального визначення, наведеного нами вище, використовується лише для цілей згаданого Закону, а тому, у зв’язку з певним обмеженням кола грошових зобов’язань, установленого зазначеним Законом, можуть виникнути складнощі із застосуванням цієї норми за аналогією із законом щодо видів цивільно-правових грошових зобов’язань поза межами відносин неплатоспроможності боржника.

Досліджені нами приклади взаємозв’язку цивільно- та фінансово-правової політики не обмежується виключно грошовою сферою. Варто пригадати такі, зокрема, відносини, як: розрахунки в іноземній валюті, зовнішньоекономічні розрахунки, фінансові послуги, кредит і кредитування, запозичення, які регулюються нормами різних галузей права, у тому числі цивільним та фінансовим правом.

Таким чином, шляхом аналізу законодавчого регулювання низки суміжних відносин у цивільному і фінансовому праві виявлено їх взаємозв’язок. При цьому цивільне право в регулюванні питань щодо грошової сфери використовує здобутки фінансового права. Це, у свою чергу, сприяє уніфікації суміжних правових категорій, що оптимізує функціонування аналізованих відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Музика Л.* Взаємозв’язок цивільно- та фінансово-правової політики / *Л. Музика* // Право України. – 2013. – № 1–2. – С. 387–394 ; *Музика Л.А.* Поєднання приватно- та публічно-правового регулювання (на прикладі відносин у сфері запозичень) / *Л.А. Музика* // Наука і правоохорона. – 2012. – № 3(17). – С. 204–209.

2. *Шевченко Я.* Місце цивільного права в системі права України / Я. Шевченко // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 125–138.
3. *Карасева М. (Сенцова).* Частнопроводові конструкції в податковому праві : можливості і межі використання / М. Карасева // Публічні фінанси і податкове право : щорічник. Вип. 1 : Сучасні проблеми фінансового і податкового права країн Центральної і Східної Європи / Під ред. М. В. Карасевої (Сенцової). – Воронеж : Видавництво Воронежського державного університету, 2010. – С. 204–215.
4. Див, наприклад : *Менгер К.* Основи політичної економії / К. Менгер // Австрійська школа політичної економії / Предисл., комент., сост. В.С. Автономова. – М. : Економіка, 1992. – С. 24–242 ; *Економічна енциклопедія* : в 3-х т. / відп. ред. С.В. Мочерний. – Т. 1. – К. : Академія, 2000. – 864 с. ; *Глух Н.А.* Деньги, торгівля і ринки в американській економічній антропології / Н. А. Глух // Вестник МГУ. Серія економік. – 1997. – № 6. – С. 44–57 ; *Кассель Г.* Основні ідеї теоретичної економії / Г. Кассель ; пер. с нем. Б.М. Жолкової ; предисл. Е.Р. Качуринер. – Л. : Прибой, 1929. – 109 с.
5. Див., наприклад : *Боголепов М.И.* Бумажні гроші / М.И. Боголепов. – Пб.-М. : Центр товариства “Коопер. изд-во”, 1922. – 111 с. ; *Усоскин В. М.* Теорії грошей / В. М. Усоскин. – М. : Мисль, 1976. – 228 с. ; *Пашкус Ю. В.* Деньги : минуле і сучасність / Ю. В. Пашкус. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 181 с. ; *Гальчинський А.* Теорія грошей : навч. посібник / А. Гальчинський. – К. : Основи, 1998. – 415 с. ; *Тарасенко Л. В.* Цивільно-правові відповідальність за порушення грошових зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Тарасенко ; Інст-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 20 с. ; *Шершеневич Г. Ф.* Курс торгового права / Г. Ф. Шершеневич. – Т. 2. – Спб. : Тип. печ. і изд. дела “Труд”, 1908. – 624 с.
6. *Луниця Л.А.* Деньги і грошові зобов'язання. Юридичне дослідження / Л. А. Луниця // Деньги і грошові зобов'язання в громадянському праві / Л.А. Луниця. – М. : Статут, 1999. – 352 с.
7. *Новоселова Л.А.* Грошові розрахунки в підприємницькій діяльності / Л.А. Новоселова. – М. : ЮрИнфоР, 1996. – 160 с.
8. *Олейник О.М.* Основи банківського права : курс лекцій / О.М. Олейник. – М. : Юристь, 1997. – 427 с.
9. *Лукашев О.А.* Правове регулювання грошової системи України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.А. Лукашев ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 200 с.
10. *Самсонова А.Е.* Розрахунки в податковій і бюджетній сферах : теорія і практика / А.Е. Самсонова. – М. : Юристь, 2006.
11. *Самсонова А.* Інформаційна функція грошей і податкове право // Публічні фінанси і податкове право : щорічник / А. Е. Самсонова ; під ред. М. В. Карасевої (Сенцової). – Вип. 2 : Бюджетні і податкові реформи в країнах Центральної і Східної Європи. – Воронеж : Видавництво Воронежського державного університету, 2011. – 396 с.
12. *Глух Н.А.* Деньги, торгівля і ринки в американській економічній антропології / Н.А. Глух // Вестник МГУ. Серія економік. – 1997. – № 6. – С. 45.
13. *Алісов Є.О.* Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Є.О. Алісов ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2006. – 445 с. ; *Ровинський Е.А.* Основні питання теорії радянського фінансового права / Е.А. Ровинський. – М. : Госюриздат, 1960. – 193 с. ; *Цыпкин С.Д.* Фінансово-правові інститути, їх роль в удосконаленні фінансової діяльності радянського державства / С.Д. Цыпкин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 80 с. ; *Луниця Л.А.* Деньги і грошові зобов'язання. Юридичне дослідження / Деньги і грошові зобов'язання в громадянському праві / Л.А. Луниця. – М. : Статут, 1999. – 352 с.
14. *Usher J.A.* The Law of Money and Financial Services in the European Community. – Oxford: Clarendon press, 1994. – 198 pp.
15. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 у редакції Закону від 30 червня 1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 42–43. – Ст. 378.
16. *Боднар Т.В.* Особливості виконання грошових зобов'язань у цивільному праві України / Т.В. Боднар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Юридичні науки. – Вип. 60–62. – 2004. – С. 110–113.

Отримано 31.10.2013